

A pénzügyi-gazdasági témájú továbbképzések eredményessége

NÉMETH ERZSÉBET – DEÁK-ZSÓTÉR BOGLÁRKA

The effectiveness of continuing education on financial and economics topics **Abstract**

Our research looked at the impact of training in finance and economics. The results suggest that teachers who have received training differ significantly in many respects from those who have not. Most of the teachers surveyed (N=705) had applied for the training because of their own interest. Teachers who have attended training have significantly better financial literacy and knowledge. They are more confident and knowledgeable about finance and have higher levels of financial inclusion. They have more confidence in financial institutions and consider their pedagogical work more successful and important than those who have not attended such training. Despite their higher levels of knowledge and confidence, those who take part in training are even more risk-averse and cautious than other teachers. This also means that the risk-taking patterns needed for entrepreneurial skills are poorly provided in education.

Keywords: training; financial literacy; teachers

Kulcsszavak: továbbképzés; pénzügyi kultúra; tanárok

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – Higher Education

DOI: 10.36007/eruedu.2023.1.064-085

Bevezetés

Magyarországon az elmúlt években egyre fontosabbá vált a pénzügyi tudatosság és a pénzügyi kultúra fejlesztése, így ehhez kapcsolódóan több kutatás és tanulmány is napvilágot látott. A gyermekek és fiatalok életében az elsődleges szocializációs ágens a család, de emellett nagyon fontos szerepet kapnak az őket nevelő, oktató pedagógusok is (Zsótér 2017). A tanárok pénzügyi kultúrája még kevésbé kutatott terület, annak ellenére, hogy fontos megismerni az ő tudásukat, attitűdjüket, magatartásukat és motivációkat, hiszen a pedagógusoknak multiplikátor szerepük van, közvetlenül és közvetve is hatást gyakorolnak a felnövekvő generációk pénzügyi tudatosságára és kompetenciáira.

A pénzügyikultúra-mérések csaknem mindegyike egy-egy társadalmi csoport (felnőttek, gyermekek, felsőoktatásban tanulók, vállalkozók stb.) pénzügyi kultúráját, viselkedését vagy attitűdjét méri. Ugyanakkor nehezen indokolható, hogy a pedagógusok pénzügyi tudását, attitűdjeit, motivációját vizsgáló átfogó kutatás nem lelhető fel sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban, annak ellenére, hogy

a képzések elégtelenségére számos kutatás felhívta a figyelmet.

Mivel számos oktatási intézményben vannak kifejezetten a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó programok, akár tantárgyi kereteken belül is, hasznos lehet egy keresztmetszeti képet kapnunk az érintett tanárok jellemzőiről. A tanárok önfejlesztése, a továbbképzéseken való részvétel az élethosszig tartó tanulás korában szintén fontos kérdés (Mihály 2002).

Kutatásunkban a tanárok pénzügyi kultúrájának vizsgálata mellett arra kerestük a választ, hogy milyen hatása van a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó tanári továbbképzéseken való részvételnek a tanárok tudására, attitűdjére, magabiztosságára, motivációira, illetve van-e különbség a képzésen való részvétel mentén a tanárok között. Jelen tanulmány a továbbképzések hatását vizsgáló mérések eredményeit mutatja be. A tanulmányban bemutatott eredmények alapját az említett kutatás adatai képezik. Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk, van-e – és ha igen, mely területeken – különbség a pénzügyi témájú továbbképzéseken részt vett tanárok és az ilyen jellegű képzéseken részt nem vett tanárok között.

Kutatásunk ezen része azért is figyelemre méltó, mert a továbbképzések hosszú távú hatásait, eredményességét tudományos eszközökkel vizsgáló mérés szintén kevéssé található a szakirodalomban, annak ellenére, hogy az eredményesség mérése nélkül nem hozható megalapozott döntés arról, hogy érdemes-e az adott továbbképzéseken részt venni, a tanárokat beiskolázni, továbbképezni, a képzéseket közpénzből támogatni.

Szakirodalmi háttér

A pénzügyi kultúra a tudatosság, az ismeretek, a készségek, az attitűdök és a viselkedések kombinációja, melyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez (Atkinson–Messy 2012). A pénzügyi kultúra tehát egy sokdimenziós fogalom, amelynek az egyes dimenziói is még további aspektusokra bonthatók (Zsótér 2017).

A kutatócsoport 2021 tavaszán szervezte meg a tanárok pénzügyi kultúrájának felmérését. A kutatás célja a különböző szakon oktató pedagógusok (N=752) pénzügyi ismereteinek, attitűdjeinek, magabiztosságának, viselkedésének és motivációinak feltárása volt (Béres et al. 2021; Németh et al. 2022). A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a tanárok pénzügyi tudatossága a feltételezettnél magasabb, sőt pénzügyi tájékozottságuk jobb, mint a felsőoktatásban gazdasági-pénzügyi szakirányon tanuló hallgatóké. A kutatásban szereplő tanárok többsége fontosnak vagy nagyon fontosnak gondolja a pénzügyi és gazdasági ismeretek oktatását, a tanulókat is 50%-nál nagyobb arányban gondolják motiválnak. A tanárok saját pénzügyi tudásukat magasra értékelik, ezzel együtt a felsőoktatásban tanulókhöz hasonlóan kockázatkerülők. A kutatás eredményei alapján érdemes tehát a tanárok pénzügyi tudatosságára és motivációjára építve alakítani a tanterveket és a követelményrendszert.

Számos kutatás vizsgálta a pénzügyi oktatás eredményességét. Az eredmények nem egyértelműek. Cole és munkatársai (2016) vizsgálták, hogy a pénzügyi is-

meretek oktatása a középiskolában jár-e kézzelfogható eredménnyel. Válaszuk a kutatás végén az volt, hogy igen, bár nem úgy, ahogy először sejtették, tehát nem a közvetlen pénzügyi kultúra-oktatás volt az, ami eredményesnek bizonyult, hanem a matematika tantárgyba integrált pénzügyi oktatás volt eredményes. Walstad és munkatársai (2010) elő- és utótesztos kutatással vizsgálták a pénzügyi oktatás hatását középiskolás diákokra. Eredményeik egyértelműen azt mutatják, hogy egy jól specifikált és megfelelően integrált pénzügyi oktatási program szignifikáns és pozitív hatással van a fiatalok pénzügyi tudatosságára.

A felsőoktatásban tanuló 18–25 éves fiatalokkal kapcsolatban a kutatás feltárta, hogy vizsgált korosztály pénzügyi kultúrájának szintjét számos befolyásoló tényező együttesen határozza meg: nem, életkor, családi állapot, származás, lakáskörülmények, gyerekvállalás, a képzés jellege, szintje, az oktatásban töltött idő, a diplomák száma, külföldi tartózkodás. A pénzügyi tudatosság középiskolai képzése megerősítésének szükségességére hívta fel a figyelmet ugyanakkor, hogy nem találtak mérhető eltérést a középiskolában pénzügyi-gazdálkodási képzésben részesültek és nem részesültek tudásszintje között. Éppen ezért kiemeleten fontos az őket oktató pedagógusok tudásszintjének és attitűdjeinek felmérése, az eredmények mögött álló okok feltárása (Béres et al. 2013; Luksander et al. 2014).

Magyarországon Németh és munkatársai (2016; 2017) egy széles spektrumú kutatást végeztek annak érdekében, hogy közelebbről megvizsgálják a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzéseket. Ezt a kutatást megismételték 2020-ban is, így képet kaphattak arról, történt-e előrelépés a pénzügyi kultúra fejlesztésének területén. Összességében megállapították, hogy több pozitív irányú fejlődés is megfigyelhető, hiszen nőtt a kezdeményezések száma, a képzések volumene és a résztvevők száma is. Ugyanakkor a képzések minőségbiztosítottsága, az eredményesség mérése terén nem tapasztaltak előrelépést (Németh et al. 2020).

Míg a pedagógusok pénzügyi ismereteit, attitűdjeit vizsgáló kutatások kevéssé találhatóak a szakirodalomban, az új oktatási módszerekhez és a továbbképzésekhez való hozzáállásukat érintő kutatások rendelkezésre állnak, azonban ezek sem vizsgálták komplex módon a továbbképzések hatását, eredményességét.

A tanórákon alkalmazott oktatási módszereket, tanulásszervezési módokat vizsgáló tanulmányok arra hívják fel a figyelmet, hogy az innovatív, önálló tanulást támogató módszerek alkalmazása még mindig nagyon ritkán fordul elő a tanórákon – mind az általános iskolákban, mind a középiskolákban –, és hogy többnyire a hagyományosnak tekinthető oktatási módszerek dominálnak (Czakó et al. 2017). Az Országos Köznevelési Intézet 2005-ben végzett felmérésének eredményei – ahol 531 pedagógust kérdeztek meg 276 intézményből – azt tükrözik, hogy a megkérdezett tanárok több mint 80 százaléka kipróbálta már a frontálisról eltérő módszerek valamelyikét, ám feltehetően, mivel ezek időigényesek, maradnak a hagyományos frontális osztálymunkamódszer mellett (Radnóti 2006).

Az OECD-országokban végzett TALIS-felmérések sorában a 2013-as a minőségi TPD (High-Quality Teacher Professional Development) és az osztálytermi tanításban alkalmazott módszerek összefüggését vizsgálta. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a tanárok szakmai fejlesztése (tantervi, szakmai és pedagógiai továbbképzésben való részvétele) hatással van az általuk alkalmazott oktatási

módszerekre: minél inkább együttműködnek a TPD keretében a kollégákkal, annál jobb az osztályteremi gyakorlat; míg a tananyagközpontú továbbképzések inkább a kevésbé kooperatív eszközök alkalmazását erősítik (Barrera-Pedemonte 2016; Czako et al. 2017).

A szakmai továbbképzések sajátosságait vizsgálta a TALIS 2018-as felmérése, amely megállapítja, hogy a tanítók, tanárok rendszeres szakmai továbbképzése az oktatási rendszerek fontos eleme. Szakmai fejlődést elősegítő tevékenység lehet például részvétel személyesen vagy online tanfolyamon/szemináriumon, oktatási konferencián, ahol a tanárok, az igazgatók és/vagy a kutatók bemutatják kutatási eredményeiket, vagy megvitatnak oktatási kérdéseket, de ide sorolják a résztvett szakmai képzés megszerzésére irányuló programban, vagy az óralátogatást más iskolákban, üzleti helyszíneken, állami szervezeteknél vagy nem kormányzati szervezeteknél is, de ide sorolható a részvétel egyéb szakmai továbbképzésen is. E megközelítés szerint a vizsgálatban részt vevő OECD-országokban a tanároknak átlagosan 94,5 százaléka vett részt szakmai továbbképzésen a kérdőíves felmérést megelőző egy év során. Magyarországon is ugyanez a tendencia érvényesül, és a továbbképzéseken részt vevők között nincs különbség a nemek, az életkori csoportok és a tanítási tapasztalat alapján, illetve aszerint sem, hogy állami vagy magániskolában, kistélepülésen, városban vagy nagyvárosban tanítanak (Balácsi-Vadász 2019).

A TALIS felmérése szerint az OECD-országokban a tanároknak átlagosan 76 százaléka vett részt személyesen valamilyen tanfolyamon vagy szemináriumon, 72 százalékuk pedig szakirodalmat olvasott a kérdőíves vizsgálatot megelőző egy év során. A szakmai fejlődést támogató többi tevékenység kevésbé volt népszerű, ezeken a tanároknak kevesebb mint a fele vett részt. Magyarországon a szakirodalmat feldolgozása volt a legnépszerűbb szakmai készségeket fejlesztő tevékenység, melyben a tanároknak majdnem 90 százaléka vett részt. Ezt követte a személyes részvétel továbbképzéseken, ez a pedagógusok 61 százalékára volt jellemző. Az OECD-országok esetében a szakmai fejlődést segítő tevékenységek fókuszában a tananyaghoz és a tantárgyi területhez tartozó tudás, valamint a tanulói teljesítmények értékelése állt. A szóban forgó országokban a tanárok 76 százalékának szakmai fejlődést segítő tevékenységei tartalmazták a tantárgyi területhez kapcsolódó tudásanyag mélyítését szolgáló elemeket. 73 százalékuk esetében a tantárgyi terület tanításához kapcsolódó pedagógiai kompetenciák fejlesztése, 65 százalékuknál a tanulói teljesítménymérések gyakorlati kérdései, szintén 65 százalékuk esetében pedig a tananyag ismeretének fejlesztése megjelent a mérést megelőző 12 hónap szakmai fejlődést segítő tevékenységeinek témái között. Ezek mellett jelentős fejlesztési területnek bizonyult az információtechnológiai ismeretek köre, valamint a tanulói viselkedés és tanulásszervezés kérdésköre; e témakörök a tanárok 60, illetve 50 százalékának szakmai fejlődést segítő tevékenységeiben jelentek meg. A további vizsgált területek (pl. az individualizált oktatás megközelítései, a tantárgyakon átívelő készségek fejlesztése) csak a tanárok kevesebb mint felének a képzéseiben, formális és informális fejlesztő foglalkozásaiban jelentek meg. Hazánkban a szakmai készségeket fejlesztő tevékenységek tartalmát tekintve hasonló arányokat láthatunk, mint az OECD-országoknál, de találunk olyan tartalmi eleme-

ket is, amelyek szignifikánsan nagyobb vagy kisebb hangsúlyt kaptak a szakmai fejlődésben. Magyarországon a tanárok és a szülők közötti együttműködés, valamint az iskolai szervezés és adminisztráció kérdésköre sokkal inkább előtérbe került, mint ahogy az az OECD-országok átlagában megfigyelhető. Ezzel párhuzamosan a tanulói teljesítményértékelések és az individualizált, személyre szabott oktatás kérdésköre kisebb hangsúlyt kapott, mint az OECD-országokban (Balázs-Vadász 2019).

A magyar tanárok az OECD-országok átlagához hasonló arányban jelölték meg a fejlesztendő területeket. Hazánkban is azokra a továbbképzésekre van a legnagyobb igény, amelyek a sajátos nevelési igényű tanulók oktatásához, illetve az infokommunikációs technológiák pedagógiai célú felhasználásához kapcsolódnak. 5 tanár közül 1 ezeken a területeken szeretne nagymértékben fejlődni. A 2018-as felmérés eredményei alapján a 30 évesnél fiatalabb tanárok 40, az 50 évesnél idősebb tanárok 19 százaléka szeretne fejlődni ezen a területen. Magyarországon a legkevésbé fejlesztendő területnek a szaktantárgy tananyagának ismerete, valamint az iskolai szervezés és adminisztráció kérdésköre bizonyult, a tanárok mindössze 5 százaléka érzi nagy szükségét annak, hogy e két területen képezze magát (Balázs-Vadász 2019).

Ahhoz, hogy egy tanár megfelelően tudja átadni a pénzügyi tudatossághoz szükséges tudást, attitűdöt, képességeket, saját magát is képeznie kell ezen a téren. A pedagógusképzések feltérképezése, monitorozása és hatékonyságuk vizsgálata, valamint az eredmények alapján a szükséges változtatások indítványozása fontos és folyamatos feladat. A 21. század társadalmi-gazdasági folyamatai olyan mértékű kihívások elé állítják a pedagógusokat, amelyek rugalmasságot, szerepük folyamatos újragondolását, szakmai megújulást és folyamatos önfejlesztést kíván (Tier-Szegedi 2018).

Az alkalmazott módszertan és a minta bemutatása

Kutatásunk célja a 2021-es kutatás adatainak részletesebb elemzésével a pénzügyi-gazdasági témájú továbbképzések hatásának, eredményességének komplex vizsgálata. Célunk megmutatni, van-e – és ha igen, mely aspektusokban – különbség azok között, akik részt vettek és azok között, akik nem vettek részt valamilyen pénzügyi témájú továbbképzésen.

A lekérdézés online kérdőív segítségével történt a www.penzugyikultura.hu weboldalon keresztül, 2021. március 15-e és 2021. május 17-e között. A minta elemszám 705 fő, amelynek kétharmada (68,4%) nő és egyharmada (31,6%) férfi. A kitöltők kora 24 és 74 év között volt, az átlagéletkor 50,5 év. A válaszadók 18,2%-a általános iskolában oktat, legnagyobb részük középiskolai intézményben (75,6%), valamint 6,2% oktat felsőfokú vagy egyéb intézményben.

A tanárok pénzügyi tudásának és attitűdjeinek mérésére három mutatót képeztünk.

1. Pénzügyi Tájékozottsági Mutató (PTM);
2. Énkép Index (ÉI);
3. Kockázatvállalási Mutató (KM).

Pénzügyi Tájékozottsági Mutató

A PTM¹ a kérdőívet kitöltők pénzügyi tudásszintjét méri. A mutató fele-fele arányban tartalmaz elméleti, illetve gyakorlati kérdéseket. Utóbbiak ugyan a pedagógusok kalkulációs képességét is próbára teszik, azonban a kérdések úgy kerültek kialakításra, hogy a megfelelő realitásérzéssel (pénzügyi tapasztalattal) bíró résztvevők meg tudják adni a helyes választ számolás nélkül is. A PTM értékét 21 kérdésre adott válasz alapján számolta a rendszer a helyes válaszok arányában. Értéke 0 és 1 között van (minél magasabb az értéke, annál nagyobb a hallgató tájékozottsága).

Énkép Index

Az Énkép Index azt méri, hogy a pedagógusok mennyire vannak tisztában saját pénzügyi tudásszintjükkel. Az index a résztvevők önbevallásán, valamint a mért tudásszintjük különbségén alapul. Ha az Énkép Index értéke nulla, vagy akörüli érték, akkor a pedagógus reálisan ítéli meg pénzügyi ismereteit, ellenkező esetben vagy alulértékeli, vagy felülértékeli azt.

Kockázatvállalási Mutató

A pedagógusok kockázatvállalási mutatója kétféleképpen határozható meg. Egyfelől értékelésre került önbevallás alapján, amelyet a bevallott tudásszint és bevallott kockázatvállalási szint eredőjeként kapunk meg, másfelől pedig a valós tudásszint is értékelésre került a bevallott kockázatvállalási hajlandóság mentén.

A kockázatvállalási mutató számítása:

$$KM_{\text{önbev}} = \frac{\text{Kockázatvállalási szint önbevallás alapján}}{\text{Pénzügyi – gazdasági ismeret önbevallás alapján}}$$

$$KM_{\text{valós}} = \frac{\text{Kockázatvállalási szint önbevallás alapján}}{\text{Valós pénzügyi – gazdasági ismeret}}$$

A mutatók nulla és végtelen között vehetnek fel értéket. Ha egy alatt van az érték, akkor az adott illető kockázatkerülő, ha egy felett, akkor pedig kockázatvállaló. Amennyiben egy a mutató értéke, akkor az egyén megfelelő mértékű kockázatot vállal, így nevezhetjük kockázatkezelőnek. Természetesen az egyes körül elhelyezkedő értékek szintén a kockázatkezelő kategóriába esnek bele.

Az eredmények elemzése SPSS-programcsomag segítségével, egy- és több-

¹ A mutatókat a kutatócsoport tagjai fejlesztették ki Béres Dániel és Huzdik Katalin kutatók szakmai irányítása mellett.

változós statisztikai módszerekkel történt. A leíró statisztikai elemzéseken túl keresztábrák-elemzéssel, valamint varianciaelemzéssel vizsgáltuk a különbséget azok között a pedagógusok között, akik részt vettek pénzügyi jellegű továbbképzéseken és akik nem.

Eredmények

A továbbképzésben résztvevők jellemzése

A kérdőíves felmérésben megkérdeztük a tanárokat arról, hogy részt vettek-e a pénzügyi-gazdasági témájú továbbképzéseken, és ha igen, ezek közül melyeken vettek részt.

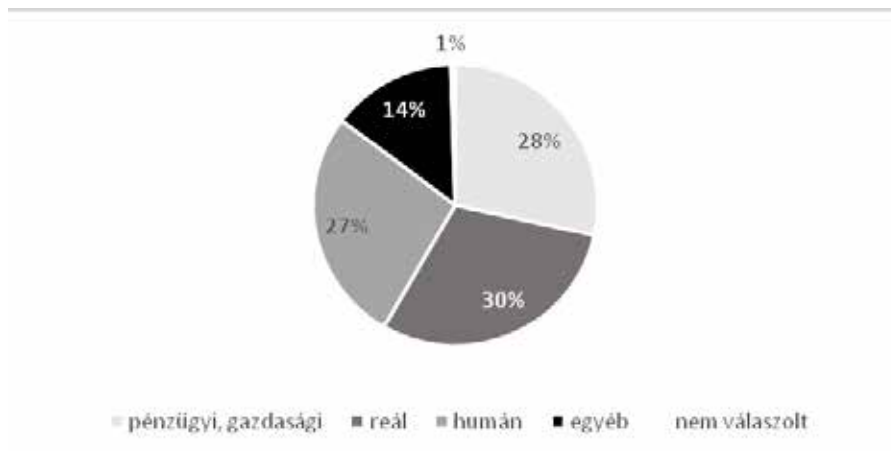
A kutatásban résztvevő tanárok többsége (71,9%) nem vett részt ilyen témájú továbbképzésen. Akik részt vettek (1. sz. táblázat), legnagyobb arányban a Pénziránytű Alapítvány pénzügyi-gazdasági továbbképzési programján

1. sz. táblázat: A különböző pénzügyi-gazdasági képzésben résztvevők aránya a mintában %

ELTE pénzügyi, gazdasági és gazdálkodási ismeretek tanár-továbbképzésben	2,8
Pénziránytű Alapítvány pénzügyi-gazdasági továbbképzési programján	19,7
ECONVENTIO Alapítvány pedagógus-továbbképzésén	2,4
Egyéb	6,7
Nem vett részt ilyen továbbképzésen	71,9

A képzéseken résztvevők 79%-a nő és 21%-a férfi, ami azt mutatja, hogy a nők motiváltabbak a továbbképzésen való részvétel tekintetében. Az átlagéletkort tekintve nincs szignifikáns különbség a két csoportban: a képzésen részt vett tanárok átlagéletkora 50,5 év; míg a képzésen részt nem vett tanárok átlagéletkora 50,2 év. Hasonló arányban vannak a képzéseken részt vett tanárok között reál (30%), humán (27%) és pénzügyi, gazdasági (28%) tárgyat oktatók (1. sz. ábra).

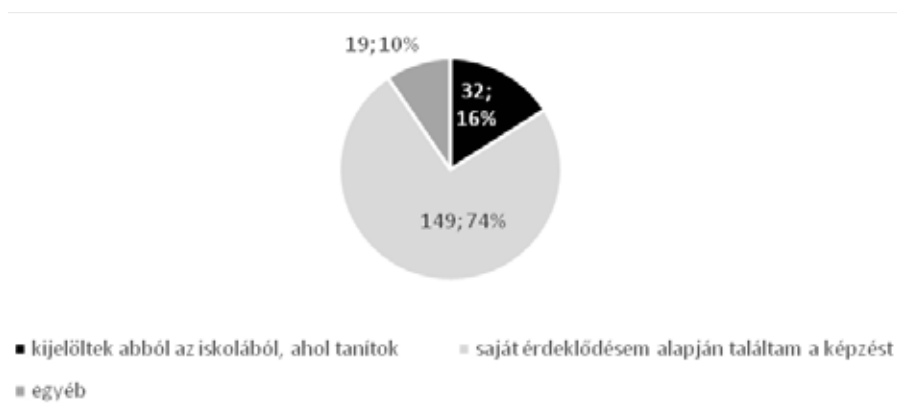
1. sz. ábra: A képzésen részt vett tanárok oktatási profilja

A továbbképzésen résztvevők motivációja

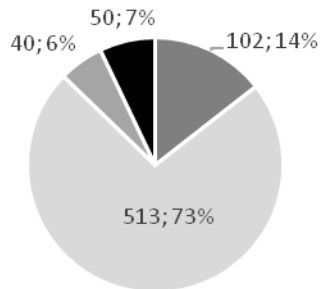
A mögöttes motivációra is kíváncsiak voltunk, így megkérdeztük a továbbképzésen való részvétel okát. A tanárok főként (74%) azért vettek részt pénzügyi-gazdasági témájú továbbképzésen, mert saját érdeklődésük alapján rátaláltak. Természetesen olyan is volt (16%), akit az intézmény vezetője küldött el az adott továbbképzésre (2. sz. ábra).

2. sz. ábra: Miért vett részt pénzügyi / gazdasági témájú továbbképzésen?

Az is fontos kérdés, hogy a tanárok hogyan érzékelik, van-e módjuk – és ha igen, miként – bővíteni a pénzügyi-gazdasági tudásukat. Ebben a tekintetben a legjellemzőbb attitűd az önfejlesztés. A válaszadók 73%-a leginkább önállóan, szakkönyvek és internetes oldalak segítségével bővíti ez irányú tudását. 14% válaszolta azt, hogy egyáltalán nincs lehetősége ilyen típusú tudásbővítésre.

3. sz. ábra A továbbképzésen kívül hogyan tudja bővíteni a tudását pénzügyi-gazdasági területen? (n=705)

- egyáltalán nincs rá lehetőségem
- önállóan próbálkozom szakkönyvek, netes oldalak olvasásával
- szervezett formában van rá lehetőségem
- egyéb

A továbbképzések hatása

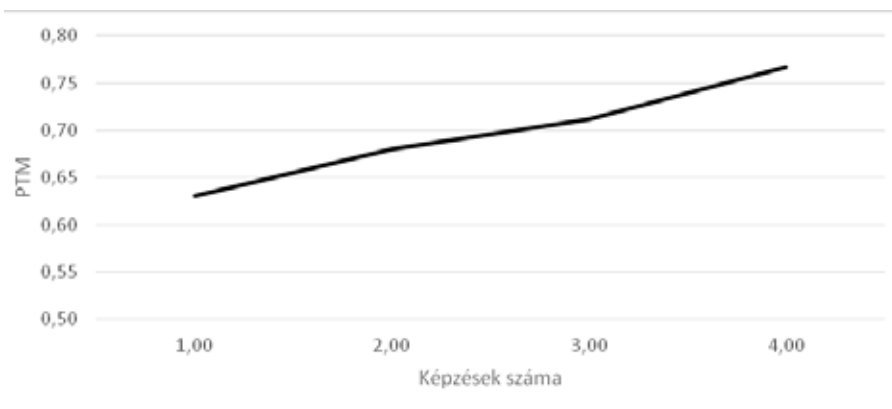
A továbbképzések tekintetében az egyik legfontosabb kérdés, hogy van-e hatása az ezeken való részvételnek. Azok, akik részt vettek továbbképzésen vajon milyen PTM, EI és kockázatvállalási értékekkel rendelkeznek? Javit-e ezen mutatók értékén a továbbképzésen való részvétel?

Pénzügyi tájékozottság

Fontos eredmény, hogy a PTM értéke a továbbképzésen részt vett válaszadók esetében 0,63, míg a továbbképzésen részt nem vett válaszadók esetében 0,53. Ez azt jelenti, hogy van különbség a két csoport között, azaz a továbbképzésen részt vett pedagógusok pénzügyi tudása, kalkulációs készsége jobb azokénál, akik ilyen képzésen nem vettek részt. Varianciaelemzéssel vizsgálva a különbséget elmondható, hogy a különbség statisztikailag szignifikáns ($F=66,07$, $p<0,001$).

Külön is megvizsgáltuk, hogy milyen PTM-értékkel rendelkeznek a válaszadók az elvégzett továbbképzések számának függvényében. Az 5. ábra jól mutatja, hogy azok, akik több továbbképzésen is részt vettek, magasabb PTM-értékkel rendelkeznek. A továbbképzések számának tehát pozitív hatása van a pénzügyi tájékozottságra.

4. sz. ábra: PTM értéke az elvégzett továbbképzések számának függvényében

A pénzügyi tudás szubjektív megítélése

Az Énkép Index (EI) tekintetében elvégeztük ugyanazokat az elemzéseket, amelyeket a PTM esetében. Megállapítást nyert, hogy azok, akik részt vettek továbbképzésben, szignifikánsan magasabbra értékelik saját pénzügyi tudásukat, mint azok, akik nem vettek részt ($F=10,96$, $p<0,001$).

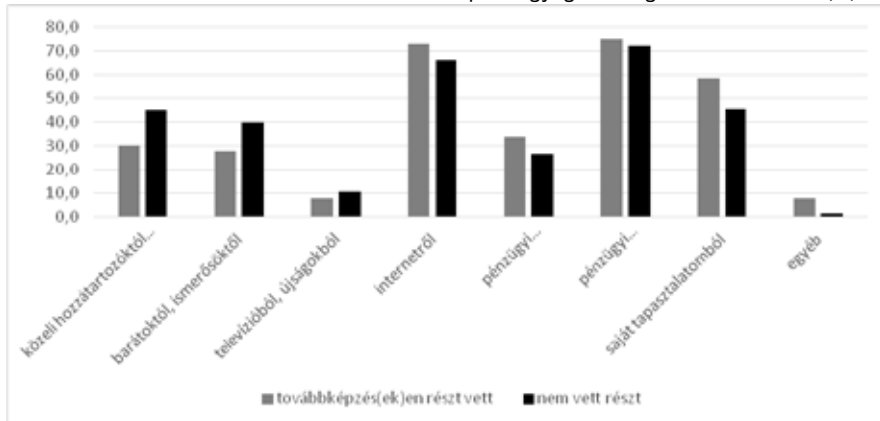
Kockázatvállalás

A kockázatvállaláshoz való hozzáállás is eltér a továbbképzésen részt vett tanárok és azok között, akik nem vettek részt pénzügyi-gazdasági továbbképzésen. A különbség a varianciaelemzés alapján statisztikailag szignifikáns ($F=19,21$, $p<0,001$). Azok, akik részt vettek továbbképzésen, óvatosabban állnak a pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos kockázatokhoz.

Az információforrások használata, tájékozódás

Megvizsgáltuk, hogyan tájékozódnak a tanárok pénzügyi döntéseik meghozatalakor. Az igénybe vett információforrások hasonló arányokat mutatnak mindkét csoportnál, ugyanakkor minden információforrás esetében van különbség aközött, hogy a válaszadók hány százaléka jelölte be azt a két csoportban (5. ábra). Azok, akik részt vettek pénzügyi témájú továbbképzésen, nagyobb arányban jelölték az internetet, a pénzügyi intézmények hirdetményeit, tanácsadóit, valamint saját tapasztalatukat, mint azok, akik nem vettek részt pénzügyi témájú továbbképzésen. Utóbbiak a közeli hozzátartozókat és barátokat, valamint a médiát jelölték nagyobb arányban a másik csoporthoz képest. Az eredmények alapján körvonalazódik, hogy a továbbképzésen részt vett tanárok inkább hagyatkoznak saját tapasztalataikra és a pénzügyi intézmények információira. A képzésen részt nem vett kollégáikhoz képest kevésbé jellemző rájuk a hozzátartozóktól, barátoktól, ismerősöktől való információszerzés.

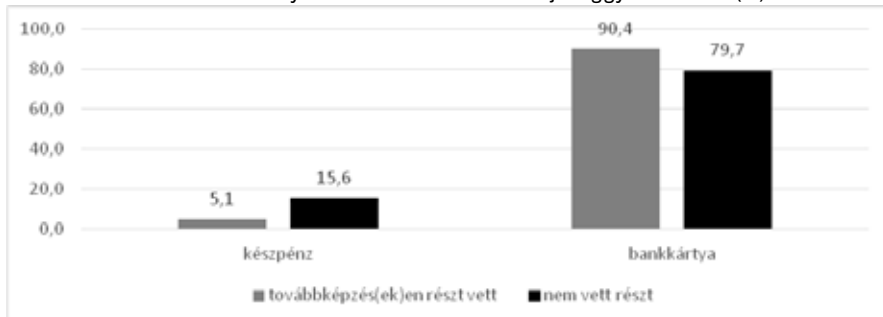
5. sz. ábra: Honnan szerzi az információkat pénzügyi-gazdasági döntés esetén? (%)

Fizetési eszközök használata

A válaszadók legnagyobb része a bankkártyás fizetést használja, ugyanakkor a két csoport között van eltérés a bankkártya és a készpénz használata között (6. ábra). Néhány, még keveset használt fizetési módot jelen elemzésből kihagyunk. A pénzügyi jellegű továbbképzéseken részt vett tanárok nagyobb arányban jelölték a bankkártyás fizetést, mint a képzéseken részt nem vett kollégáik. A készpénzes fizetés esetében éppen fordított a jelenség.

6. sz. ábra: Melyik fizetési eszközt használja leggyakrabban? (%)

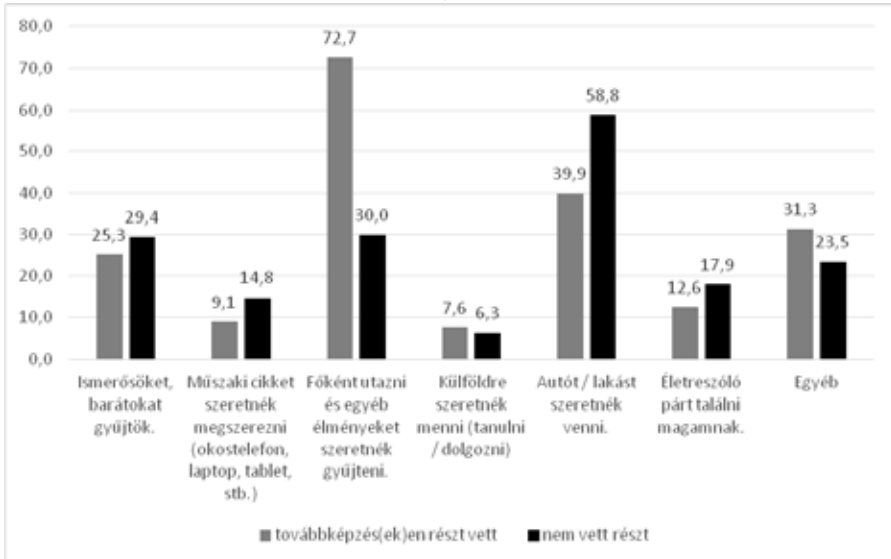

Célok és stratégiák

A pedagógusokat megkérdeztük arról, milyen célok élveznek elsőbbséget jelenleg az életükben. Továbbá arra is kíváncsiak voltunk, hogy mit gondolnak arról, milyen stratégiával lehet elérni a hosszú távú pénzügyi céljaikat. A 7. ábra jól mutatja, hogy a két csoport között a célok aránya nagyrészt hasonló mintázatot rajzol ki, de két esetben látványos eltérés tapasztalható. Az egyik az utazás és élményszerzés, amelyben a továbbképzésen részt vett tanárok kimagaslóan nagy arányt jelöltek

(72,7%). Az autó- és lakásvásárlás mint cél megjelölése pedig a továbbképzésen részt nem vett csoport esetében volt nagyobb arányban jelen (58,8%).

7. ábra: Elsőbbséget élvező célok (%)

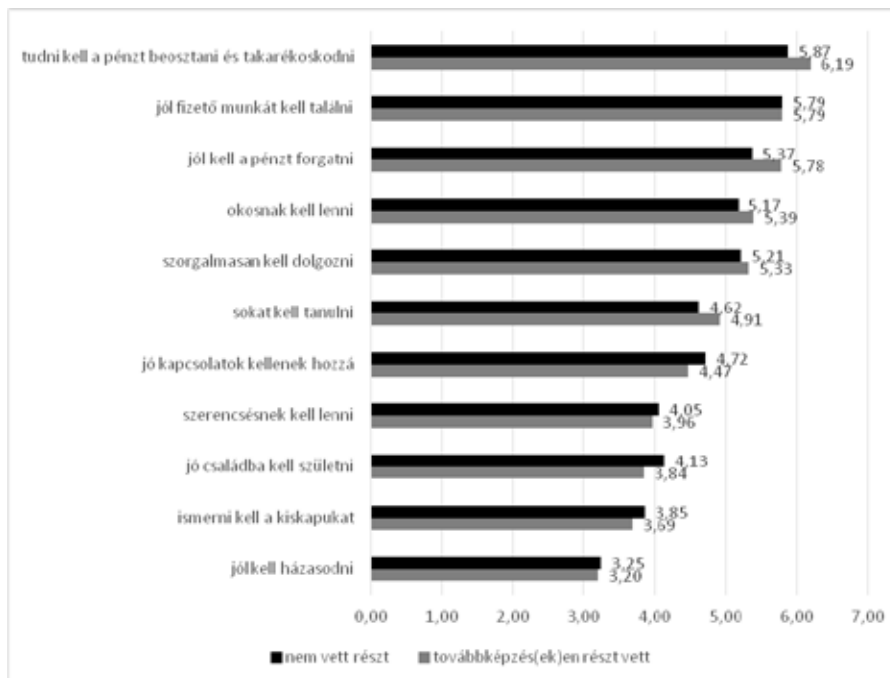
A célok megvalósításához kapcsolódó stratégiák kapcsán a két csoport hasonlóan vélekedik, ugyanakkor négy esetben van statisztikailag szignifikáns különbség a továbbképzésen részt vett és a továbbképzésen részt nem vett tanárok között (8. ábra).

Ezek a stratégiák a következők:

- *sokat kell tanulni*: ennek az állításnak szignifikánsan magasabb az átlaga a továbbképzésen részt vett tanárok csoportjában ($F=3,864$; $p<0,01$)
- *tudni kell a pénzt beosztani és takarékoskodni*: ennek az állításnak szignifikánsan magasabb az átlaga a továbbképzésen részt vett tanárok csoportjában ($F=7,773$; $p<0,001$)
- *jó családba kell születni*: szignifikánsan magasabb az átlaga a továbbképzésen részt nem vett tanárok csoportjában ($F=2,792$; $p<0,01$)
- *jól kell a pénzt forrasztani*: szignifikánsan magasabb az átlaga a továbbképzésen részt vett tanárok csoportjában ($F=9,317$; $p<0,001$)

Az eredmények alapján elmondható, hogy a továbbképzésen részt vett tanárok hajlamosabbak belső kontrollos stratégiát választani.

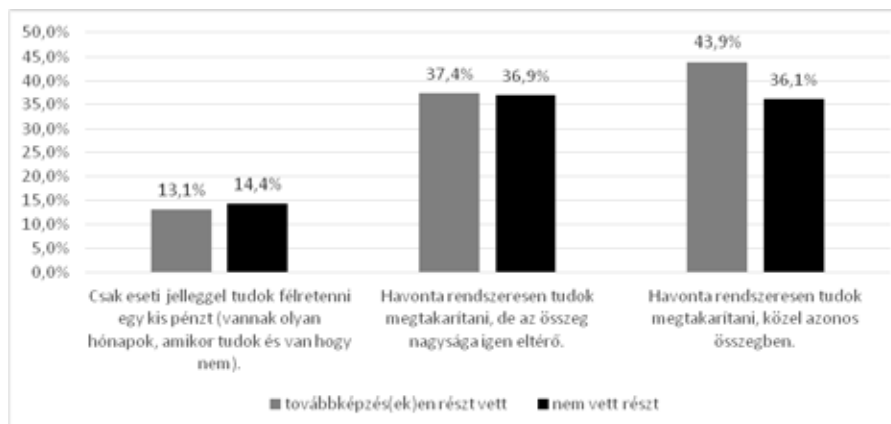
8. ábra: Hosszú távú pénzügyi célok megvalósításához szükséges célstratégiák (átlagok)

Megtakarítások

A pénzügyi jellegű képzéseken részt vett tanárok 94,9%-ának, míg a képzéseken részt nem vett tanárok 88,4%-ának van spórolt pénze vagy megtakarítása (9. ábra). Varianciaelemzéssel vizsgálva a különbséget elmondható, hogy a különbség statisztikailag szignifikáns ($F=7,046$, $p<0,01$). Arra, hogy milyen rendszerességgel tudnak megtakarítani, a válaszok a két csoportban sok hasonlóságot mutatnak. A legjelentősebb különbség a havonta rendszeresen azonos összeget megtakarítók között van, ez nagyobb arányban van jelen a továbbképzésen részt vett tanárok körében.

9. sz. ábra: Milyen rendszerességgel tud megtakarítani? (%)

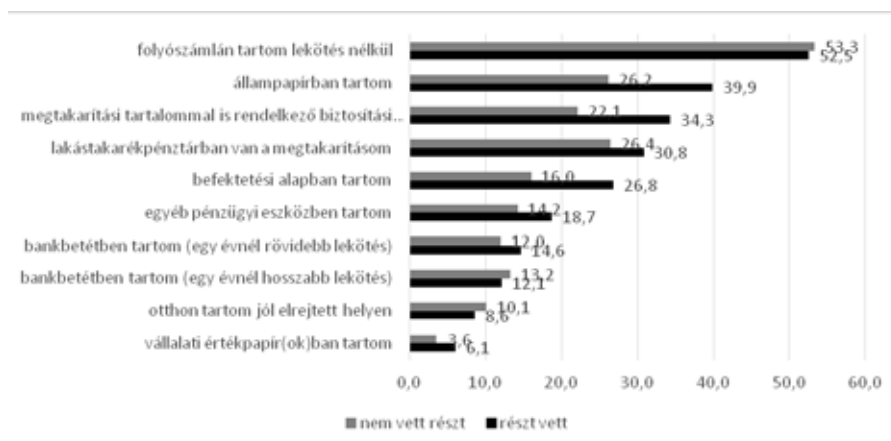

Az, hogy az összes megtakarítás a nettó jövedelem hány százalékát teszi ki, a két csoport között bár nem mutat statisztikailag szignifikáns különbséget, ugyanakkor említésre méltó, hogy a továbbképzésen részt vett pedagógusok összes megtakarítása a nettó jövedelmük 455%-át, míg a továbbképzésen részt nem vett pedagógusok összes megtakarítása a nettó jövedelmük 360%-át teszi ki.

A továbbképzésen részt vett tanárok a megtakarításaikat főként folyószámlán tartják lekötés nélkül (52,5%). Ez az arány a továbbképzésen részt nem vett tanárok esetében is nagyon hasonló (53,3%).

A többi megtakarítási forma esetében azonban már nem tapasztalunk ekkora hasonlóságot a két csoport között, ugyanis az állampapírt, a megtakarítási tartalommal is rendelkező biztosítási terméket, a lakástakarékpénztárt, a befektetési alapot a továbbképzésen részt vett tanárok nagyobb arányban jelölték (10. ábra).

10. sz. ábra: Milyen formában tartja a megtakarításait? (%)

Hitelek

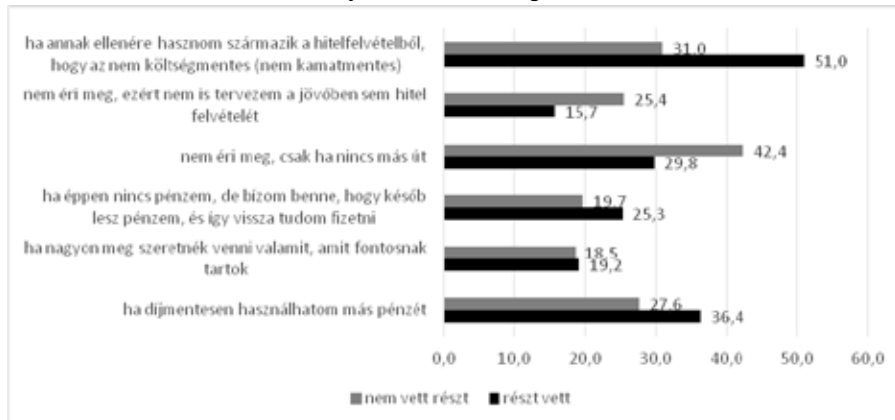
A válaszadó pedagógusokat megkérdeztük arról, hogy jelenleg vagy a múltban volt-e hitelük. A továbbképzéseken részt vett tanárok 73,7%-a válaszolt igennel erre a kérdésre, míg a továbbképzésen részt nem vett tanárok 64,3%-a. Arra a kérdésre, hogy mikor éri meg hitelt felvenni, több válasz esetében jelentős különbség mutatkozik a két csoport között (14. ábra). Azok a tanárok, akik részt vettek pénzügyi jellegű továbbképzésen, három szempontot jelöltek nagyobb arányban, mint azok, akik nem vettek részt:

- ha annak ellenére hasznom származik a hitelfelvételből, hogy az nem költségmentes; ha díjmentesen használhatom más pénzt;
- ha éppen nincs pénzem, de bízom benne, hogy később lesz pénzem, és így vissza tudom fizetni.

Azok, akik nem vettek részt pénzügyi jellegű továbbképzésen, leginkább azokat az állításokat jelölték nagyobb arányban, amelyek a hitelekkel szembeni elutasító attitűdöt jelölik:

- nem éri meg, csak ha nincs más út;
- nem éri meg, ezért nem is tervezem a jövőben sem hitel felvételét.

11. sz. ábra: Melyik esetben éri meg hitelt felvenni? (%)

A pedagógusok jellemzése a pénzügyi attitűdök mentén

A pénzügyi jellegű továbbképzéseken részt vett pedagógusok és az ilyen továbbképzéseken részt nem vett pedagógusok között a pénzügyi attitűdjük tekintetében is különbségeket tapasztalhatunk. A 13 állításból álló skála elemei közül 11 esetben mutatkozott szignifikáns különbség a két csoport között. Ezeket az állításokat a 12. ábrán csillaggal jelöltük.

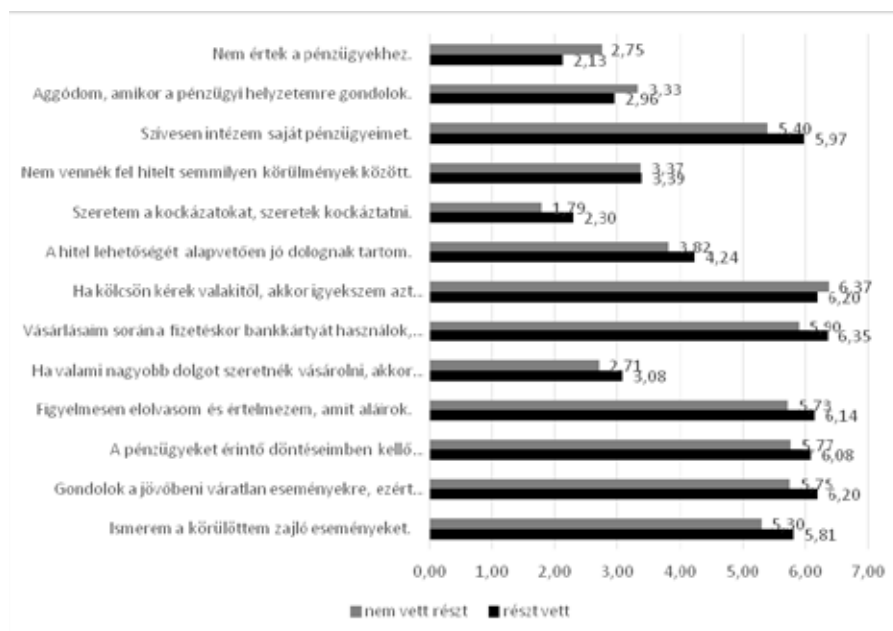
A következő állítások azok, amelyek nagyobb átlagot értek el a továbbképzésen részt vett pedagógusok körében:

- Szívesen intézem saját pénzügyeimet.
- Szeretem a kockázatokat, szeretek kockáztatni.

- A hitel lehetőségét alapvetően jó dolognak tartom.
- Vásárlásaim során a fizetéskor bankkártyát használok, ha tehetem.
- Ha valami nagyobb dolgot szeretnék vásárolni, akkor azt akár hitelből (kölcsönből) is megveszem.
- Figyelmesen elolvasom és értelmezem, amit aláírok.
- A pénzügyeket érintő döntéseimben kellő alapossággal járok el.
- Gondolok a jövőbeni váratlan eseményekre, ezért takarékoskodni szoktam.
- Ismerem a körülöttem zajló eseményeket.
- A következő állítások pedig nagyobb átlagot értek el a továbbképzésen részt nem vett pedagógusok körében:
- Nem értek a pénzügyekhez.
- Aggódom, amikor a pénzügyi helyzetemre gondolok.

A továbbképzésen részt vett tanárok válaszai alapján elmondható, hogy a továbbképzésen részt nem vett kollégáikhoz képest tudatosabb és magabiztosabb hozzáállás jellemzi őket. A továbbképzésen részt nem vett tanároknál nagyobb arányban van jelen az aggodás és a hozzá nem értés érzése.

12. sz. ábra: A pénzügyiattitűd-állítások átlagai (1 – 7 skálán)

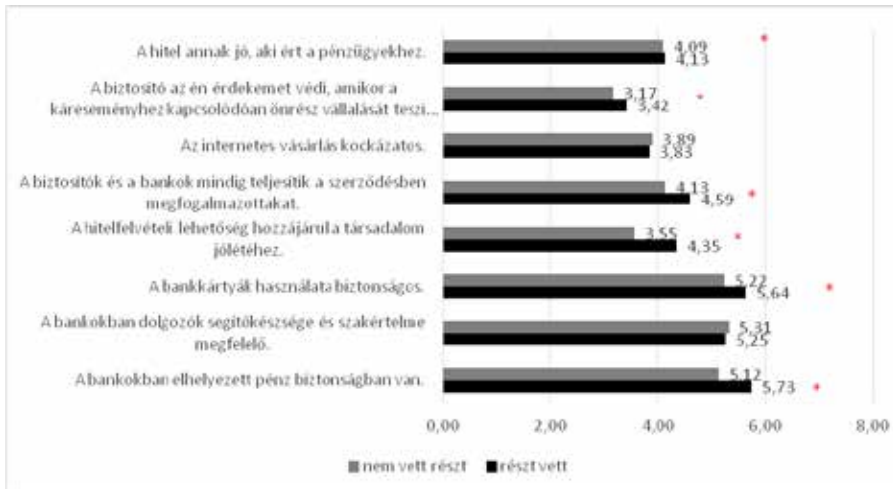

Intézményi bizalom

Az intézményi bizalommal kapcsolatos 8 állítás közül összesen 5 állítás esetében mutatható ki statisztikailag szignifikáns különbség a két csoport között. Mindegyik

állítás esetében a nagyobb átlagérték a pénzügyi jellegű továbbképzésen részt vett tanárok csoportjára jellemző. Ez azt is mutatja, hogy ez a csoport jobban bízik a pénzügyi intézményekben, mint azok, akik nem vettek részt ilyen jellegű továbbképzésen. A szignifikáns különbséget mutató állításokat a 13. ábrán csillaggal jelöltük.

13. sz. ábra: Az intézményi bizalommal kapcsolatos állítások átlagai (1–7 skálán)

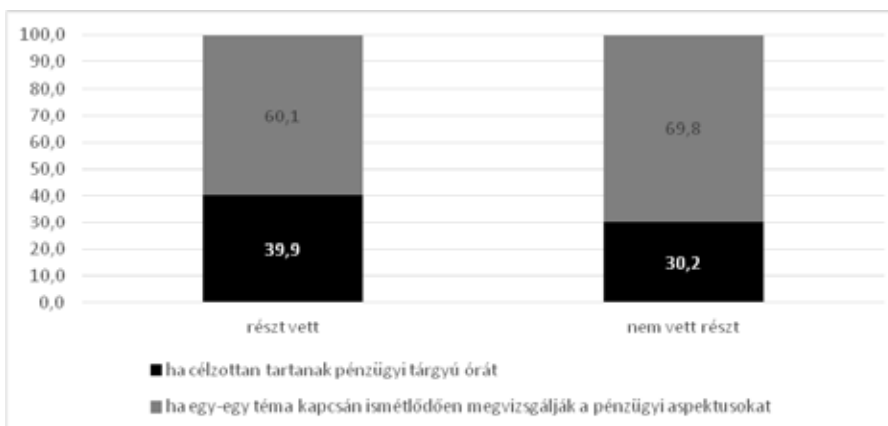
Az oktatás hatékonysága és az elégedettség

A pénzügyi jellegű továbbképzésen részt vett tanárok szignifikánsan magasabb átlagot értek el annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy mennyire tartják relevánsnak a pénzügyi és gazdasági ismeretek átadását ($F=49,171$; $p<0,001$).

Az, hogy mennyire elégedettek a tanárok az ismeretek átadásával, szintén statisztikailag szignifikáns különbséget mutat a két csoportban ($F=34,216$; $p<0,001$). A továbbképzésen részt vett pedagógusok elégedettebbnek mutatkoznak e téren. Arra a kérdésre, hogy „Mennyire elégedett azzal, ahogy sikerült átadnia az Ön által tanított pénzügyi és gazdasági ismereteket?” (1–7 skálán), azok, akik részt vettek továbbképzésen, 5,1 pontot adtak, míg azok, akik nem vettek részt, 4,43-at

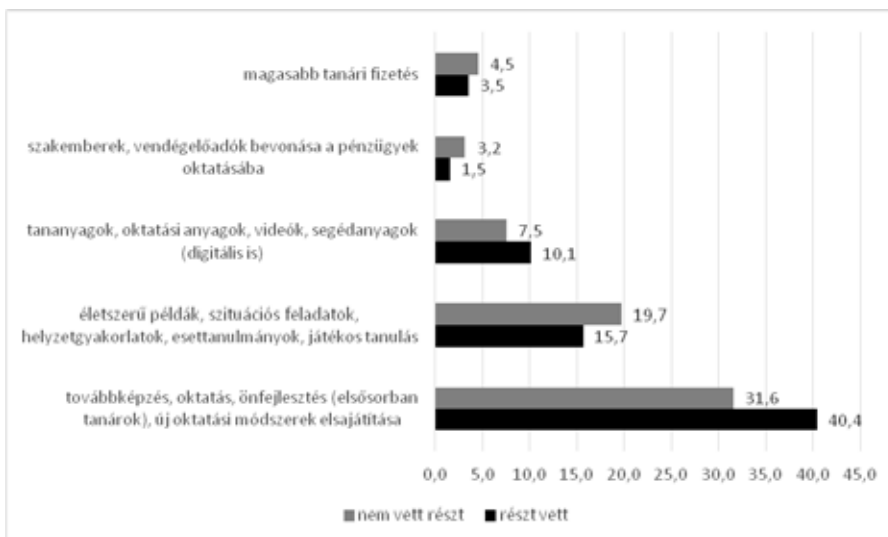
Az oktatási módszereket illetően is körvonalazódik néhány különbség a pénzügyi jellegű továbbképzésen részt vett és az ilyen típusú továbbképzésen részt nem vett tanárok között (14. ábra). Azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak, miként ragad meg jobban a pénzügyi-gazdasági ismeret a tanulóknál, eltérnek az arányok a két csoportban. Mindkét csoportban az egy-egy téma pénzügyi aspektusainak ismétlődő vizsgálatát jelölték nagyobb arányban, ugyanakkor a továbbképzésen részt vett pedagógusok esetében ez az arány alacsonyabb a célzott pénzügyi tárgyú órák javára.

14. sz. ábra: Ön szerint hogyan ragad meg jobban a pénzügyi-gazdasági ismeret a tanulóknál? (%)

A sikeresség zálogának a továbbképzésen részt vett tanárok az új módszerek bevezetését és saját maguk fejlődését, továbbképzését látják. A továbbképzésen részt nem vett tanárok az életszerű példákat, esettanulmányokat jelölték nagyobb arányban a másik csoporthoz képest (15. ábra).

15. sz. ábra: Mit javasol, hogyan lehetne a tanárok sikerességét, hatékonyságát javítani, hogy minél jobban tudják segíteni a diákok pénzügyi tudatosságának fejlesztését? (%)

A főbb különbségek összefoglalása

A következő táblázat az eredmények összegzésére szolgál a felsorolt elemzési szempontok alapján (2. táblázat).

2. sz. táblázat: A továbbképzésen részt vett és részt nem vett tanárok összehasonlítása

AZ ÖSSZEHA-SO-NLÍ-TÁS SZEMPONTJA	TOVÁBBKÉPZÉS(EK)EN RÉSZT VETT	TOVÁBBKÉPZÉS(EK)EN NEM VETT RÉSZT
Pénzügyi Tudás Mutató	Magasabb	Alacsonyabb
Énkép Index	Magasabb	Alacsonyabb
Kockázatvállaláshoz való hozzáállás	Óvatosabb	Kevésbé óvatos
Információforrások	Nagyobb arányban jelölték az internetet, a pénzügyi intézmények hirdetményeit, tanácsadóit, valamint saját tapasztalatukat.	A közeli hozzátartozókat és barátokat, valamint a médiát jelölték nagyobb arányban.
Fizetőeszközök	Nagyobb arányban jelölték a bankkártyás fizetést.	Nagyobb arányban jelölték a készpénzes fizetést.
Célok és stratégiák	Belső kontrollos	Külső kontrollos
Megtakarítás	Nagyobb arányban jelölték az állampapírt, a megtakarítási tartalommal is rendelkező biztosítási terméket, a lakástakarékpénztárt, a befektetési alapot.	Nagyobb arányban jelölték a bankbetétet és az otthoni készpénzes megoldást.
Hitelek	Néhány feltétel mellett pozitív a hitelekhez való hozzáállásuk.	Inkább elutasítóak a hitelekkel szemben.
Pénzügyi attitűd	Tudatosabb és magabiztosabb hozzáállás jellemző rájuk.	Nagyobb arányban van jelen az aggodás és a hozzá nem értés érzése.
Intézményi bizalom	Jobban bíznak a pénzügyi intézményekben.	Kevésbé bíznak a pénzügyi intézményekben.
Oktatási tevékenység	Oktatási tevékenységüket relevánsabbnak tartják és elégedettebbek. A továbbképzésben látják a lehetőséget a sikerességet illetően.	Oktatási tevékenységüket kevésbé tartják relevánsnak és kevésbé elégedettek.

Következtetések

Kutatásunk komplex módon vizsgálta a pénzügyi-gazdasági továbbképzések hatását. A kutatás eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a továbbképzésen részt

vett tanárok számos szempontból – pénzügyi tájékozottság, pénzügyi célok és stratégiák, magabiztosság, kockázatkerülés, intézményi bizalom, pénzügyi magatartás stb. – jelentősen különböznek azoktól, akik ilyen képzéseken nem vettek részt.

A tanárok mintegy háromnegyedét saját érdeklődése motiválta, hogy részt vegyen pénzügyi-gazdasági témájú továbbképzésen. Nem meglepő, hogy ők azok, akik saját oktatási tevékenységüket relevánsabbnak tartják és elégedettebbek is.

A pénzügyi képzésen részt vettek pénzügyi tájékozottsága, tudása, kalkulációs készsége jobb az ilyen képzésen részt nem vett tanárokénál. Az eredményt részben magyarázhatja az, hogy a továbbképzésre jelentkezők eredetileg is magasabb tudásszinttel rendelkeztek, esetleg többen vannak közöttük, akik pénzügyi-gazdasági tantárgyakat, vagy inkább reáلتantárgyakat tanítanak. Béres és munkatársai (2021) a tanárok pénzügyi tájékozottságot vizsgáló kutatása azt mutatta, hogy a pénzügyi-gazdasági vagy reálszakos tanárok PTM-értéke magasabb, mint a humán vagy egyéb szakon oktatóké. A továbbképzésen részt vettek mintájában azonban hasonló arányok figyelhetők meg a szakok tekintetében, mint a továbbképzésen részt nem vettek között. Így azt kell feltételeznünk, hogy a továbbképzésen részt vettek magasabb pénzügyi tudása legalább részben a továbbképzésnek köszönhető. A továbbképzések eredményességére utal továbbá az is, hogy a több továbbképzésen résztvevők értékei szintén magasabbak azokénál, akik kevesebb számú továbbképzésen vettek részt.

Azok, akik részt vettek a továbbképzésben, nemcsak nagyobb mértékben rendelkeznek megtakarítással, illetve bátrabban vesznek fel hitelt, de több pénzügyi terméket, technológiát ismernek és használnak, jobban bíznak a pénzügyi intézményekben, szélesebb körben tájékozódnak. Mindez magasabb pénzügyi tudatosságot, illetve nagyobb mértékű pénzügyi bevonódást, úgynevezett financial inclusiont jelent.

Fontos különbség, hogy azokra, akik részt vettek a pénzügyi-gazdasági képzéseken, inkább jellemző a belső kontrollós attitűd, mint azokra, akik ilyen képzésen nem vettek részt. Ez azt jelenti, hogy a képzésen részt vevőkre inkább jellemző, hogy nem másoktól (család, állam, jó kapcsolatok stb.) várják a pénzügyi boldogulást, hanem leginkább magukra, szorgalmukra, pénzügyi tudatosságukra, rátermettségükre számítanak. A külső kontrollós személyek hajlamosak vélt külső normák szerint viselkedni, nehézségeik megoldását másoktól várják, kudarcaikért másokat okolnak, sikereiket gyakran a szerencsének tulajdonítják. A kontroll helyének jelentőségére hívja fel Luksander és munkatársai (2017) kutatása, amelyben az egyének eladósodását befolyásoló személyiségjegyek és viselkedésminták azonosítását végezték el. Eredményeik szerint az eladósodottság elkerülése szempontjából a legfontosabb veszélyeztető tényező a szerencsére való hagyatkozás. A szerencsejátékok egyfajta külső kontroll általi vezéreltségre utalnak. Megfigyelhető, hogy a hátrányos helyzetű személyek/közösségek hajlamosabbak a külső kontrollosságra. Életszínvonaluk javulását a segélyektől, támogatástól várják, ugyanakkor a segélyek elérhetősége közrejátszik a külső kontrollós attitűd erősödésében (Hankiss-féle társadalmi csapda, Hankiss 1982).

Jelentős különbséget találunk a pénzügyi magabiztosság tekintetében. A továbbképzésen részt vettek magasabbra értékelik saját pénzügyi tudásukat. Meg-

lepő eredmény azonban ennek tükrében, hogy a tanárookra általában is jellemző kockázatkerülő magatartás (Németh et al. 2022) még jellemzőbb azoknál, akik részt vettek a továbbképzésen. Azt gondolhatnánk, hogy minél magasabbra értékeli valaki a saját tudását, annál bátrabban mer a magasabb profit érdekében kockázatot vállalni, hiszen bizhat abban, hogy ezeket a kockázatokat képes átlátni és kezelni. Némi magyarázattal szolgálhatnak a jelenségre azok a kutatások, amelyek arra vonatkoztak, hogy mi az, amit fontosnak tartanak a tanárok a tanulók pénzügyi oktatásában, illetve mit tanítanak a kiemelten különböző szintű pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzési programokban. Egyértelműen kiderült, hogy mind a képzési tematikák, mind a tanárok attitűdjei szerint a legfontosabb téma a pénzügyi képzésben és nevelésben a családi/egyéni és háztartási költségvetés-készítés és a takarékoskodás megtanítása. Csak a pénzügyi és gazdasági ismereteket oktató válaszadók jelölték meg kiemelt témaként a vállalkozási ismeretek oktatását (Béres et al. 2021; Németh 2022; Németh et al. 2022). Mindez azt mutatja, hogy az óvatos, megfontolt, a meglévő jövedelem tudatos kezelését és a takarékoskosságot tekintik a tanárok a legfontosabbnak a pénzügyek sikeres kezelése tekintetében.

Összefoglalóan elmondható, hogy a továbbképzésen részt vett tanárok számos szempontból szignifikánsan jobb eredményeket értek el azoknál, aki nem vettek részt ilyen képzésen, magasabb szintű a pénzügyi tájékozottságuk és tudásuk, magabiztosságuk, tudatosabbak a pénzügyek területén, magasabb szintű a pénzügyi bevonódásuk, jobban bíznak pénzügyi intézményekben, pedagógiai munkájukat sikeresebbnek és fontosabbnak tartják. A magasabb tudás és magabiztosság ellenére a pénzügyi-gazdasági továbbképzésen részt vevők még a többi pedagógusnál is kockázatkerülőbbek és óvatosabbak a pénzügyek területén. Mindez azt is jelenti, hogy például a vállalkozási ismeretekhez szükséges kockázatvállalási minta kevéssé áll rendelkezésre az oktatás során. A pénzügyi-gazdasági ismeretek oktatása és a tanári továbbképzések kialakítása során tehát érdemes törekedni arra is, hogy a felnövekvő nemzedék és az őket oktatók a meglévő tudásuk alapján képesek legyenek az előttük álló pénzügyi műveletek kockázatainak, előnyeinek és hátrányainak felmérésére, ez alapján megalapozott pénzügyi-gazdasági döntések meghozatalára, illetve a kockázatok optimális kezelésére.

Irodalom

Atkinson, A. – Messy, F. A. (2012): *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study*. OECD Publishing, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, 15.

Balázsi Ildikó – Vadász Csaba (2019): *TALIS 2018 – Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal.

Barrera-Pedemonte, F. (2016): *High-Quality Teacher Professional Development and Classroom Teaching Practices: Evidence from Talis 2013*. Paris: OECD Education Working Papers, No. 141. OECD Publishing.

Béres D. – Huzdik K. – Kovács P. – Sápi Á. – Németh E. (2013): *Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról. Kutatási jelentés.* <https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20ku-tat%C3%A1s/2013/t353.pdf?download=true>

B. Tier Noémi – Szegedi Eszter (szerk., 2018): *Alma a fán. Pedagógusok szerepe és szakmai fejlődése a 21. században.* Tempus Közalapítvány.

Cole, S. – Paulson, A. – Shastry, G.K. (2016): High School Curriculum and Financial Outcomes: The Impact of Mandated Personal Finance and Mathematics Courses. *The Journal of Human Resources*, 51/3., 656–698.

Czakó Á. – Győri Á. – Schmidt L. – ifj. Boros I. (2017): Innovatív pedagógiai módszerek a szakmai oktatásban. A szakmai tanárok módszerei szociológiai megközelítésben. *socio.hu*, 2, 1–21.

Hankiss Elemér (1982): *Diagnózisok.* Budapest: Magvető Kiadó.

Luksander A. – Béres D. – Huzdik K. – Németh E. (2014): Analysis of the Factors that Influence the Financial Literacy of Young People Studying in Higher Education. *Public Finance Quarterly* (2), 237–258.

Luksander A. – Németh E. – Zsótér B. (2017): Financial Personality Types and Attitudes That Affect Financial Indebtedness. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 2, 9, 4687–4704. http://ijsser.org/uploads/ijsser_02__297.pdf

Mihály Ildikó (2002): A pedagógusképzés és a pedagógus-életpálya az élethosszig tartó tanulás korában. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/4.

Németh, E. – Jakovác, K. – Mészáros, A. – Kollár, P. – Várpalotai, V. (2016): Insight and Blight–Initiatives on Enhancing Financial Literacy in Hungary = Korkép és korkép a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzésekről. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 61(3), 407–428.

Németh Erzsébet (2017): Pénzügyi kultúrát fejlesztő képzések: felmérés és diagnózis. *Új Pedagógiai Szemle*, 67 (7-8), 46–69.

Németh Erzsébet – Deák-Zsótér Boglárka – Vargha Bálint Tamás (2022): A pénzügyi kultúrát fejlesztő képzések és minőségbiztosítottságuk. Összehasonlító elemzés 2016–2020. *Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció* 10: 1, 102–121.

Németh Erzsébet (2022): A pénzügyi kultúrához kapcsolódó képzések. *Gazdaság és Pénzügy*, 9(1), 68–101.

Németh E. – Béres D. – Huzdik K. – Deák-Zsótér B. – Mészáros A. (2022): Tanárok Pénzügyi kultúrája. *Pénzügyi Szemle*, 2022 /1, 7–32.

Németh, E. – Béres, D. – Huzdik, K. – Zsótér, B. – Mészáros, A. (2022): Teachers' Financial Literacy. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 67(1), 7–32.

Radnóti Katalin (2006): Milyen oktatási és értékelési módszereket alkalmaznak a pedagógusok a mai magyar iskolában? In: Kerber Z. (szerk.): *Hidak a tantárgyak között.* Országos Közoktatási Intézet, 131–167.

Walstad, W. B. – Rebeck, K. – Macdonald, R. A. (2010): The Effects of Financial Education on the Financial Knowledge of High School Students. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01172.x>

Zsótér Boglárka (2017): *Alma a fájától... A fiatalok pénzügyi szocializációját befolyásoló intergenerációs hatások a családban = Apple from the tree... Intergenerational effects in young adults' financial socialization in family.* Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola. DOI 10.14267/phd.2017012